

УДК 347.1

DOI <https://doi.org/10.32782/chc.v051.2023.4>

Маршук Юлія Сергіївна,

аспірантка 3-го курсу кафедри цивільного права

Національного університету «Одеська юридична академія»

ORCID ID: 0000-0002-0602-3006

ОБ'ЄКТИВНЕ ТА СУБ'ЄКТИВНЕ ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО НА ЗДОРОВ'Я: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ

Постановка проблеми. Утвердження і належне нормативне закріплення цивільних прав та обов'язків осіб, визначення способів їх здійснення, включаючи активний (позитивний) та пасивний (негативний) аспекти, а також засад їх охорони та захисту, беззаперечно є необхідним в демократичній та правовій державі, що також вочевидь безпосередньо впливає і на функціонування та розвиток суспільства в цілому.

Цілком очевидно, що законодавче (позитивістське) закріплення цивільних прав та обов'язків осіб не є самоціллю, а має здійснюватися з урахуванням реалій і викликів сьогодення, та зрештою спрямовуватися на досягнення конкретної мети – врегулювання відповідних відносин, в яких здійснюються цивільні права та обов'язки. Внаслідок цього також відбувається упорядкування суспільних відносин, створюються необхідні умови для реалізації цивільних прав та обов'язків, підвищується рівень захищеності їх носіїв тощо. Інакше кажучи тільки лише встановлення в нормах цивільного законодавства окремого права чи обов'язку, без усвідомлення в яких правовідносинах відбуватиметься їх реалізація не сприяє досягненню мети правового регулювання. Окреслена проблематика та висловлені застереження цілком і повністю стосуються права на здоров'я, яке на теперішній час хоча і не отримало законодавчого закріплення, але дедалі частіше висловлюються пропозиції щодо його нормативної фіксації, особливо в умовах рекодифікації (оновлення) цивільного законодавства. Ці ініціативи (які принаймні поки що не є законодавчими) вже потребують відповідного теоретичного забезпечення, що засвідчує актуальність цього дослідження.

Стан дослідження теми. Питання змістовної характеристики та здійснення суб'єктивних цивільних прав загалом та окремих із них зокрема висвітлювали у своїх працях І.В. Венедіктова, Н.Ю. Голубєва, О.О. Кот, Т.С. Ківалова, Р.А. Майданик, В.Я. Погребняк, І.В. Спасибо-Фатєєва, М.О. Стефанчук, Р.О. Стефанчук, Є.О. Харитонов, О.І. Харитонova та багато інших вчених. В свою чергу аналізу права на здоров'я та суміжних із ним прав присвячували свої праці С.Б. Булеца, О.М. Калітенко, Л.В. Красицька, Т.В. Ліснична, І.Я. Сенюта, О.В. Сідей та ін. Проте проблематика місця та значення в системі особистих немайнових прав, а також необхідності виокремлення та закріплення в цивільному законодавстві права на здоров'я (як об'єктивного права) та його змістовного наповнення як суб'єктивного права не може вважатися остаточно вичерпаною, враховуючи динамічність розвитку приватноправових відносин. У зв'язку з цим, **метою** цієї статті є характеристика цивільного права на здоров'я як об'єктивного та суб'єктивного права з урахування положень чинного цивільного законодавства, практики його застосування та перспективних законодавчих змін.

Виклад основного матеріалу. Загальновизначений як в теорії права, так і теорії цивільного права зокрема підхід до розгляду права в об'єктивному (під яким пропонується розуміти систему правових норм) та суб'єктивному (під яким розуміють визначену нормами права міру поведінки) значеннях залишається актуальним і сьогодні. Беззаперечними є також тези щодо взаємообумовленості та взаємозв'язку між виокремленими значеннями, оскільки кожне із них віддзеркалює змістовну сутність права як найважливішого регулятора суспільних відносин, за допомогою якого передбачаються

конкретні можливості для набуття, збереження та захисту благ приватними особами.

Стосовно співвідношення об'єктивного права та суб'єктивного права в науковій літературі висловлюється думка про те, що виникнення об'єктивного права стимулює до виникнення суб'єктивного права, тобто до реалізації норм права (прав та обов'язків) конкретними суб'єктами [1, с. 167]. Логічність такого підходу не викликає заперечень, оскільки першочергово об'єктивним правом гарантується відповідне право, яке в подальшому за певних умов може перетворитися в суб'єктивне право і реалізуватися конкретним суб'єктом права у певних правовідносинах. Адже, наявність у особи суб'єктивного права є необхідною передумовою здійснення цього права, оскільки в іншому разі фактичні дії суб'єкта не можуть вважатись такими, що втілюють у життя надані законом або договором юридичні можливості [2, с. 44].

Повністю застосовними наведені положення теорії цивільного права є і до права на здоров'я, якому з одного боку притаманні усі ознаки будь-якого цивільного права, а з іншого є й певні особливості окремо як об'єктивного права та як суб'єктивного права. У зв'язку з цим, видається доцільним охарактеризувати право на здоров'я як об'єктивне право та як суб'єктивне право, з урахуванням притаманного їм взаємозв'язку та взаємообумовленості.

Право на здоров'я як об'єктивне право являє собою сукупність норм чинного законодавства, які закріплюють це право, визначають порядок, умови та способи його реалізації, охорони та захисту.

В цивільному законодавстві право на здоров'я безпосереднього встановлення не отримало, поряд з цим, законодавство активно оперує поняттям «здоров'я» та пов'язаними із ним правами. Очевидно, що така розпорошеність не сприяє досягненню мети правового регулювання цивільних відносин.

На проблеми законодавчого визначення права на здоров'я в об'єктивному сенсі звертав увагу Р.О. Стефанчук, зазначаючи, що правова регламентація можливостей у сфері власного здоров'я фізичної особи на сьогодні визначається закріпленням низки прав, що пов'язані із здоров'ям, зокрема, право на усунення небезпеки, яка загрожує здоров'ю (ст. 282 ЦК України), право на охорону здоров'я (ст. 283 ЦК України), право на медичну допомогу (ст. 284 ЦК України), право на інформацію про стан свого здоров'я (ст. 285 ЦК України), право на таємницю про стан здоров'я (ст. 286 ЦК України) тощо [3, с. 239-240]. Звісно,

що такий стан законодавчого регулювання науковець визначав як незадовільний, проте, нажаль, в цій частині і на теперішній час чинне цивільне законодавство змін не зазнало. Поряд з цим, з моменту прийняття ЦК України система цивільного законодавства стала ще більше складною, зокрема за рахунок прийняття нових нормативних актів, спрямованих на врегулювання окремих груп відношень пов'язаних із здоров'ям.

Слушними і такими, що не втратили своєї актуальності і сьогодні є також тези про те, що чинне цивільне законодавство на сьогодні повинно містити положення, які б гарантували фізичній особі не тільки право на охорону її здоров'я, а забезпечували б реальну правову можливість вчиняти максимально широку за кількісним та якісним аспектом суму дій (поведінки), що спрямована на задоволення своїх інтересів у сфері власного здоров'я [3, с. 240]. Наведена позиція заслуговує на підтримку також через те, що її засновано на загальному значенні об'єктивного права – формувати механізм правового регулювання суспільних відносин та встановлювати конкретні правові можливості фізичних осіб щодо розпорядження цим благом, а також порядок, умови та способи його реалізації, охорони та захисту.

Разом з тим, в сенсі вказаного неможливо залишити поза увагою й поступове законодавче оформлення окремих правомочностей фізичних осіб щодо здоров'я, прикладами яких можуть бути участі у проведенні медико-біологічних експериментів (ст. 45 Основ законодавства України про охорону здоров'я [4]), клінічних випробувань лікарських засобів (ст. 7-8¹ Закону України «Про лікарські засоби» [5]); донорства (закони України «Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині» [6], «Про безпеку та якість донорської крові та компонентів крові» [7]).

Зважаючи на початок роботи з рекодифікації цивільного законодавства неможливо оминути увагою Концепцію щодо основних напрямів системного оновлення Цивільного кодексу України¹, підготовлену членами Робочої групи,

¹ Варто відзначити, що Концепція щодо основних напрямів системного оновлення Цивільного кодексу України як документ програмного характеру спрямовується лише на формулювання та визначення загальних тенденцій оновлення (рекодифікації) цивільного законодавства України, які матимуть визначальне значення під час розробки проєкту нового Цивільного кодексу України (або нової редакції чинного Цивільного кодексу України).

У зв'язку з цим, Концепція не містить та й взагалі не може містити пропозицій редакцій конкретних норм Цивільного кодексу України та інших актів цивільного законодавства.

Враховуючи, що у вступі Концепції зазначається, що до її змісту увійшли лише ті напрями модернізації, які були предметом обговорення на засіданнях Робочої групи, члени якої розраховують на конструктивні ініціативи правничої спільноти, подальша наукова дискусія з приводу її загальних положень та окремих складових, зокрема особистих немайнових прав, надзвичайно важлива та випробувана.

утвореної постановою Кабінету Міністрів України від 17.07.2019 р. № 650 [8]. Так, Концепцією пропонується виокремити право на здоров'я (наряду із правом на життя в групі особистих немайнових прав, що забезпечують фізіологічне (природне) існування фізичної особи) [9, с. 15], а також право на здоров'я окремого виду, зокрема право на репродуктивне здоров'я [9, с. 17].

Враховуючи, що йде мова про майбутнє законодавче втілення права на здоров'я, тобто його встановлення як об'єктивного права, необхідним є визначення його співвідношення з іншими суміжними правами, зокрема права на охорону здоров'я. Однозначна відповідь щодо співвідношення або, хоча б узгодження між собою змісту цих прав Концепцією щодо основних напрямів системного оновлення Цивільного кодексу України не надається. Навпаки, окремі її положення демонструють певну невизначеність щодо права на здоров'я, його змістовного наповнення, а також співвідношення з іншими суміжними правами. До прикладу, в тексті цієї Концепції в різному контексті вживаються такі словосполучення як «сфера прав на охорону здоров'я фізичної особи» (§ 1.6. розділу I, с. 9). Відсутність узгодження понятійно-категоріального апарату, співвідношення окремих прав, у тому числі особистих немайнових, на рівні концептуалізації рекодифікації цивільного законодавства безсумнівно призведе до великої кількості таких суперечностей на етапі підготовки та розгляду відповідних законодавчих ініціатив.

Системний аналіз положень указаної Концепції дозволяє стверджувати, що саме в рамках конструкції «права на здоров'я» пропонується об'єднати усі дотичні до здоров'я фізичної особи права. Така позиція узгоджується одночасно з положеннями Концепції про необхідність «укрупнення» особистих немайнових прав [9, с. 15], зарахуванням права на здоров'я до групи особистих немайнових прав, що забезпечують фізіологічне (природне) існування фізичної особи, а також відсутністю положень про інші права, пов'язані зі здоров'ям фізичної особи (окрім відшкодування шкоди, завданої здоров'ю). В підтвердження цієї позиції також можемо навести висновки, зроблені розробниками Концепції за результатом аналізу практики Європейського суду з прав людини, відповідно до яких змістом Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод щодо права на здоров'я охоплюються такі питання як: згода пацієнта на медичний огляд та лікування; надання невідкладної медичної

допомоги; відмова від лікування та примусове лікування (в тому числі осіб, хворих на психічні хвороби) [9, с. 99]. Очевидно, що виокремлені питання в більшій мірі стосуються охорони здоров'я, проте вони безперечно мають включатися до більш ширшого за змістом права на здоров'я.

При цьому, досягатиметься й інша мета, законодавчого встановлення системи правомочностей фізичної особи щодо власного здоров'я (а не звужуватиметься його обсяг та зміст існуючих можливостей фізичної особи щодо власного здоров'я, здебільшого переводячи їх у характер прав, що носять охоронний зміст [3, с. 240].

Право на здоров'я як суб'єктивне право являє собою міру можливої (дозволеної) поведінки, яка передбачається або встановлюється нормами законодавства (об'єктивного права). Враховуючи, що в суб'єктивних правах та юридичних обов'язках абстрактна можливість певної поведінки суб'єктів об'єктивного права перетворюється у дійсність і тим самим зумовлює модель поведінки уповноважених та зобов'язаних осіб у певних умовах [10, с. 113], в суб'єктивному цивільному праві на здоров'я об'єктивізується абстрактна можливість поведінки відповідним суб'єктом об'єктивного права на здоров'я, передбачена нормами об'єктивного права на здоров'я. В протилежному випадку вести мову про право на здоров'я як суб'єктивне цивільне право взагалі не доводиться. Наприклад, якщо цивільним законодавством (об'єктивним правом) не було б встановлено можливостей проведення досліджень (експериментів) та участі у них фізичних осіб, такі правомочності зазначених осіб не могли б зараховуватись до суб'єктивного цивільного права на здоров'я.

Аналіз сучасних наукових джерел вказує, що право на здоров'я розглядається як суб'єктивне цивільне право [3, с. 249; 11, с. 151; 12, с. 13; 13, с. 42]. Звісно, позиції щодо визначення та правової природи права на здоров'я як суб'єктивного цивільного права відрізняються. Так, В.Я. Погребняк право на здоров'я називає природним суб'єктивним цивільним правом [13, с. 23], яке виникає з моменту народження в силу закону, як правило, будь-яких інших юридичних фактів – підстав для їх виникнення не вимагається [13, с. 42]. С.Б. Булеца вказує право на здоров'я прикладом суб'єктивного права, яке виникає безпосередньо із закону і не може бути результатом правовідношення [11, с. 151]. Ще більшою дискусійністю характеризуються питання переліку правомочностей права на здоров'я як суб'єктивного цивільного права.

Окремої уваги в аспекті досліджуваної проблематики заслуговують положення доктрини цивільного права про невід'ємність (невіддільність) суб'єктивного цивільного права від його носія (конкретної фізичної особи). У контексті окресленої властивості суб'єктивного цивільного права взагалі необхідно зважати на те, що воно в принципі не наділене здатністю існувати автономно у відокремленні від його носія – учасника цивільних правовідносин [13, с. 56]. Іншими словами право на здоров'я є монособ'єктивним і не може належати одночасно кільком особам, зокрема в силу тісного зв'язку відповідних благ з однією фізичною особою [14, с. 42]. Очевидно, що право на здоров'я повністю пов'язується із відповідною фізичною особою, що свідчить про його невід'ємність (невіддільність) від неї. Водночас, це не виключає повністю здатність фізичних осіб на власний розсуд користуватися та, у певних випадках, розпоряджатися власним здоров'ям (наприклад, у сферах медико-біологічних експериментів, інших дослідів, донорстві тощо).

Висновки. Підсумовуючи викладене слід зазначити, що право на здоров'я як особисте немайнове право необхідно характеризувати в об'єктивному та суб'єктивному значеннях, з урахуванням їх взаємообумовленості та взаємозв'язку, оскільки першочергово об'єктивним правом гарантується відповідне право, яке в подальшому, за наявності певних умов та фактів, може перетворитися в суб'єктивне право і реалізуватися конкретним суб'єктом об'єктивного права у відповідних правовідносинах.

Встановлено, що головною проблемою визначення та характеристики змісту права на здо-

ров'я як об'єктивного права є відсутність системного законодавчого його закріплення. В контексті цього цивільне законодавство характеризується розпорошеністю, штучним дробленням права на здоров'я на окремі права, відсутністю загальної концепції механізму правового регулювання права на здоров'я. З-поміж цього, слід констатувати поступове законодавче оформлення окремих правомочностей фізичних осіб щодо здоров'я, прикладами яких може бути участь у проведенні медико-біологічних експериментів тощо.

Обґрунтовано, що в суб'єктивному цивільному праві на здоров'я об'єктивізується абстрактна можливість поведінки відповідним суб'єктом об'єктивного права на здоров'я, передбачена нормами об'єктивного права на здоров'я. Право на здоров'я як суб'єктивне цивільне право характеризується повною пов'язаністю із відповідною фізичною особою, що свідчить про його невід'ємність (невіддільність) від неї, що не виключає повністю здатність фізичних осіб на власний розсуд користуватися та, у певних випадках, розпоряджатися власним здоров'ям (наприклад, у сферах медико-біологічних експериментів, інших дослідів, донорстві тощо).

Враховуючи викладене, під правом на здоров'я слід розуміти тісно пов'язану з конкретною фізичною особою і закріплену у чинному законодавстві здатність (можливість) такої фізичної особи на власний розсуд користуватися та, у певних випадках, розпоряджатися власним здоров'ям, яка не завдає шкоди праву на здоров'я інших осіб та не перешкоджає у його користуванні.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Надьон В. В. Зв'язок суб'єктивного цивільного обов'язку з нормою права та правовідносинами. *Часопис Київського університету права*. 2017. № 1. С. 166–169.
2. Кот О.О. Проблеми здійснення та захисту суб'єктивних цивільних прав: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2017. 550 с.
3. Стефанчук Р.О. Особисті немайнові права фізичних осіб у цивільному праві України: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2007. 541 с.
4. Основи законодавства України про охорону здоров'я: Закон України від 19.11.1992 р. № 2801-ХІІ. Дата оновлення: 07.09.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#Text> (дата звернення 15.12.2023).
5. Про лікарські засоби: Закон України від 04.04.1996 р. № 123/96-ВР. Дата оновлення: 17.09.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/123/96-%D0%B2%D1%80#top> (дата звернення 15.12.2023).
6. Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині: Закон України від 17.05.2018 № 2427-VIII. Дата оновлення: 07.01.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2427-19#top> (дата звернення 15.12.2023).
7. Про безпеку та якість донорської крові та компонентів крові: Закон України від 30.09.2020 № 931-ІХ. Дата оновлення: 12.01.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/931-20#Text> (дата звернення 15.12.2023).
8. Про утворення робочої групи щодо рекодифікації (оновлення) цивільного законодавства України: постанова Кабінету Міністрів України від 17.07.2019 р. № 650. Дата оновлення: 17.07.2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/650-2019-%D0%BF#Text> (дата звернення 15.12.2023).
9. Концепція оновлення Цивільного кодексу України. Київ: Видавничий дім «АртЕк», 2020. 128 с. URL: <https://pravo.ua/wp-content/uploads/2021/01/Projekt-Koncepcii-onovlennja-Civilnogo-kodeksu-Ukraini.pdf> (дата звернення 15.12.2023).
10. Харитонов Є.О., Харитонova О.І. Регулятивні правовідносини: приватно-привий та публічно-правовий виміри: монографія. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2018. 404 с.

11. Булеца С.Б. Цивільні правовідносини, що виникають у сфері здійснення медичної діяльності: теоретичні та практичні проблеми: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.03. Одеса, 2016. 437 с.
12. Сідей О.В. Здійснення та захист права фізичної особи на здоров'я: дис. ... к.ю.н.: 12.00.03. Харків, 2017. 215 с.
13. Погребняк В.Я. Виникнення, перехід та припинення суб'єктивних цивільних прав: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.03. Харків, 2021. 445 с.
14. Погребняк В. Я. Полісуб'єктивність суб'єктивних цивільних прав як детермінанта окремих проявів їх динаміки. *Сучасні наукові дослідження представників юридичної науки – прогрес законодавства України майбутнього*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 10–11 січня 2020 р.). Дніпро: ГО «Правовий світ», 2020. С. 41–48.

Маршук Юлія Сергіївна

Об'єктивне та суб'єктивне цивільне право на здоров'я: теоретико-правовий аналіз

Стаття присвячена дослідженню права на здоров'я в об'єктивному та суб'єктивному значеннях. Акцентовано увагу на тому, що законодавче (позитивістське) закріплення цивільних прав та обов'язків спрямовується на регулювання відповідних відносин, в яких здійснюються такі цивільні права та обов'язки. Відзначається взаємопов'язаність та взаємообумовленість об'єктивного права на здоров'я та суб'єктивного права на здоров'я.

Визначено, що право на здоров'я як об'єктивне право являє собою сукупність норм чинного законодавства, які закріплюють це право, визначають порядок, умови та способи його реалізації, охорони та захисту. Підкреслюється, що загальне значення об'єктивного права полягає у формуванні механізму правового регулювання суспільних відносин та встановленні конкретних правових можливостей фізичних осіб щодо розпорядження цим благом, а також порядок, умови та способи його реалізації, охорони та захисту. З урахуванням цього, окреслено позитивні та негативні аспекти чинного цивільного законодавства стосовно права на здоров'я.

Проаналізовано положення Концепції щодо основних напрямів системного оновлення Цивільного кодексу України щодо права на здоров'я. Встановлено, що Концепцією пропонується в рамках «права на здоров'я» об'єднати усі дотичні до здоров'я фізичної особи права, у зв'язку з чим сформульовано та викладено авторську позицію.

Визначено, що право на здоров'я як суб'єктивне право являє собою міру можливої (дозволеної) поведінки, яка передбачається або встановлюється нормами законодавства (об'єктивного права). Обґрунтовується, що в суб'єктивному цивільному праві на здоров'я об'єктивізується абстрактна можливість поведінки відповідним суб'єктом об'єктивного права на здоров'я, передбачена нормами об'єктивного права на здоров'я. Запропоновано під правом на здоров'я розуміти тісно пов'язану з конкретною фізичною особою і закріплену у чинному законодавстві здатність (можливість) такої фізичної особи на власний розсуд користуватися та, у певних випадках, розпоряджатися власним здоров'ям, яка не завдає шкоди праву на здоров'я інших осіб та не перешкоджає у його користуванні.

Ключові слова: здоров'я, право на здоров'я, об'єктивне право, суб'єктивне право, суб'єктивне цивільне право на здоров'я, цивільне законодавство.

Marshuk Yuliia

Objective and subjective civil right to health: theoretical and legal analysis

The article is devoted to the study of the right to health in objective and subjective meanings. Attention is focused on the fact that the legislative (positivistic) consolidation of civil rights and duties is aimed at regulating the relevant relations in which such civil rights and duties are exercised. The interconnectedness and interdependence of the objective right to health and the subjective right to health are noted.

It was determined that the right to health as an objective right is a set of norms of the current legislation, which establish this right, determine the order, conditions and methods of its implementation, protection and protection. It is emphasized that the general meaning of objective law consists in the formation of the mechanism of legal regulation of social relations and the establishment of specific legal possibilities of individuals regarding the disposal of this good, as well as the order, conditions and methods of its implementation, protection and protection. Taking this into account, the positive and negative aspects of the current civil legislation regarding the right to health are outlined.

The provisions of the Concept regarding the main areas of systematic updating of the Civil Code of Ukraine regarding the right to health were analysed. It was established that the Concept proposes to combine all the rights related to the health of an individual within the framework of the "right to health", in connection with which the author's position was formulated and explained.

It was determined that the right to health as a subjective right is a measure of possible (permitted) behavior that is foreseen or established by legislation (objective law). It is substantiated that the subjective civil right to health objectifies the abstract possibility of behavior by the relevant subject of the objective right to health, provided for by the norms of the objective right to health. It is proposed that the right to health should be understood as the ability (possibility) of such an individual to use and, in certain cases, dispose of his own health at his own discretion, which is closely related to a specific natural person and enshrined in the current legislation, which does not harm the right to the health of other persons and does not prevent its use.

Key words: health, right to health, objective law, subjective law, subjective civil right to health, civil legislation.